

Михайлик О. Г.,
кандидат юридичних наук, докторант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної діяльності
ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ДЕЯКІ СПОСОБИ НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИМ ЗЛІСНОЇ НЕПОКОРИ ВИМОГАМ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

SOME WAYS OF VIOLENCE IN THE EXECUTION OF CONVICTED MALICIOUS DISOBEDIENCE TO THE REQUIREMENTS OF THE ADMINISTRATION OF THE PENITENTIARY SYSTEM

У статті розглянуто деякі способи насильства під час вчинення злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань. Виокремлено такі їх ознаки: суспільна небезпечність та протиправність; фізичний або психічний вплив на тіло, психіку працівника адміністрації установи виконання покарань; потенційна можливість заподіяння шкоди здоров'ю працівника адміністрації установи виконання покарань.

Ключові слова: способи, насильство, злісна непокора, засуджений, покарання, адміністрація.

В статье рассмотрены некоторые способы насилия во время совершения злостного неповиновения требованиям администрации учреждения исполнения наказаний. Выделены следующие их признаки: общественная опасность и противоправность; физическое или психическое воздействие на тело, психику работника администрации учреждения исполнения наказаний; потенциальная возможность причинения вреда здоровью работника администрации учреждения исполнения наказаний.

Ключевые слова: способы, насилие, злостное неповиновение, осужденный, наказание, администрация.

The article discusses some methods of violence used while committing by convicts a malicious disobedience to the requirements of the administration of the penitentiary institution. The following features for such methods are distinguished: public danger and illegality; physical or mental influence on the body, the psyche of the employee of the administration of penitentiary institution; the potential possibility of causing damage to the health of the employee of the administration of the penitentiary institution.

Key words: methods, violence, malicious disobedience, convict, punishment, administration.

Постановка проблеми. Сучасний стан реформування кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему європейського зразка потребує осучаснення наукових підходів до всього процесу виконання й відбування покарань, запровадження нових, соціально орієнтованих підходів впливу на засуджених. Особливо це стосується вчинення засудженими під час відбування покарання нового злочину. А ще найважливіше, що вчинення засудженими у місцях несвободи нового злочину майже завжди поєднується із насильством.

У ст. 391 Кримінального кодексу (КК) України передбачено настання кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань. Вчинення засудженим даного виду злочину слід розглядати як окремий вид злочину проти правосуддя. Хоча, на думку вітчизняного вченого С.С. Мірошніченка, є невинуватим віднесення до злочинів проти правосуддя злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань [1, с. 6]. У цьому контексті є цікавою позиція вітчизняних вчених у галузі кримінального права В.І. Осадчого та О.І. Плужник. Вони вважають, що діяння, які за своєю суттю є протидією режиму відбування покарання у виді позбавлення волі, мають бути розміщені у розділі, де передбачено відповідальність за посягання на порядок управління, адже діяльність виправних установ не є правосуддям, а різновидом управлінської діяльності [2, с. 229].

Не вдаючись в наукову дискусію з цього приводу, ми дотримуємося позиції законодавця, який чітко закріпив норму, яка передбачає даний злочин саме проти правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінально-правової охорони діяльності установ виконання покарань в частині кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань були предметом досліджень багатьох науковців, зокрема М.І. Бажанова, К.В. Бондаревої, І.Г. Богатирьова, О.М. Джузи, О.Г. Колба, В.І. Осадчого, О.І. Плужник, А.А. Стрижевської, В.І. Тютюгіна та інших, однак способам насильства під час вчинення засудженим злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань вище перераховані вчені приділяли уваги не достатньо.

Це пов'язано з тим, що у КК УРСР 1960 р. та радянській кримінально-правовій науці такі злочинні діяння розглядалися як злочин проти держави, а не проти правосуддя, що зумовило їх дослідження поза кримінально-правовою охороною забезпечення реалізації завдань правосуддя.

Надалі, з прийняттям у 2001 р. нового КК України, склад злочину, який був закріплений у ст. 183³ КК УРСР 1960 р. та передбачав кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації ВТУ, був певним чином змінений та перенесений у ст. 391 КК України і отримав нову назву: «Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи».

Однак, як показав аналіз наукових дискусій щодо назви ст. 391 КК України та практика застосування цієї кримінально-правової норми, законодавець у 2009 році вносить зміни до даної статті, і сьогодні вона має наступну назву: «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань» [3]. На жаль, як показала практика, це не вплинуло на диспозицію даної статті, а навпаки створило певні прогалини законодавчого характеру в тому числі і в частині невідповідності її окремим положенням чинного Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України.

За дослідженням вітчизняної вченої К.В. Бондаревої, серед прогалин законодавчого характеру злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань дослідниця виділяє: 1) неузгодженість положень норми ст. 391 КК України в частині строку давності дисциплінарного стягнення, який вказаний як один рік зі строком давності, вказаним у ч. 14 ст. 134 КВК України, що становить шість місяців; 2) юридична неможливість застосувати стягнення у вигляді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) до засуджених, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі; 3) відсутність відповідної норми у КВК України, яка б відповідала положенню ст. 391 КК України в частині переведення засуджених на більш суворий режим відбування покарання як крайнього заходу дисциплінарного впливу [4, с. 2].

Таким чином, визначення ефективності застосування такої кримінально-правової норми, як злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань, встановлення способів насильства під час вчинення засудженими даного злочину, допоможе нам не тільки охарактеризувати недоліки та переваги даної кримінально-правової норми, а також запропонувати та обґрунтувати зміни і доповнення до чинного кримінального законодавства України.

Наведені обставини в сукупності вказують на необхідність та актуальність даної статті, **мета** якої – визначити способи насильства під час вчинення злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань.

Основний зміст статті. За визначенням, насильством є застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [5].

Серед способів насильства під час вчинення засудженими злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань слід виділити: умисне нанесення ударів, побоїв, тілесних ушкоджень адміністрації установи виконання покарань.

Таким чином, узагальнюючи способи насильства, вчинені засудженими під час злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань, можна виокремити наступні їх ознаки: 1) суспільна небезпечність та протиправність; 2) фізичний або психічний вплив на тіло, психіку працівника адміністрації установи виконання покарань; 3) потенційна можливість заподіяння шкоди здоров'ю працівника адміністрації установи виконання покарань. Коротко охарактеризуємо кожну з вищевказаних ознак.

Суспільна небезпечність та протиправність.

Ця ознака характеризується тим, що умисне нанесення ударів, побоїв, тілесних ушкоджень адміністрації установи виконання покарань під час вчинення засудженими злісної непокори посягає не тільки на авторитет місць несвободи та правосуддя, воно також створює ілюзію у засуджених під час відбування покарання безкарності, проявів субкультури тощо.

Найбільшу суспільну небезпечність та протиправність ця ознака становить тоді, коли напад засуджених на адміністрацію або персонал установи виконання покарань відбувається з метою усунення перешкод для здійснення задуму і заволодіння зброєю, яку вони використовують для чинення збройного опору при подальшому їх затриманні, а також для вчинення нових злочинів, у тому числі тяжких і особливо тяжких.

Водночас суспільну небезпечність та протиправність можна пояснити важливістю та значимістю об'єкта кримінально-правового захисту, а також характером і розміром шкоди, яка заподіюється спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 391 КК України. І насамкінець, суспільну небезпечність та протиправність спричиняють процеси, що дезорганізують діяльність кримінально-виконавчої системи та інших правоохоронних органів, створюють загрозу суспільній безпеці.

Фізичний або психічний вплив на тіло, психіку працівника адміністрації установи виконання покарань. Ця ознака є найбільш розповсюдженою в кримінально-виконавчій системі України. Саме бажання засудженого нанести фізичний вплив на працівника адміністрації установи виконання покарань створює конфліктні відносини між останніми та прагненням у такий спосіб підтримати свій авторитет серед інших засуджених. Окрім того, психічний вплив засудженого на працівника адміністрації установи виконання покарань вказує на те, що рушійною силою виступає притаманна їм внутрішня агресивність та імпульсивність.

Варто також звернути увагу на той факт, що в деяких статтях КК України вживається поняття «погроза застосування насильства», що стали предметом офіційного тлумачення в постановках Пленуму Верховного Суду України. Водночас у кримінально-правовій доктрині широкого висвітлення серед вітчизняних вчених набуло поняття «фізичне та психічне насильство».

Зокрема, фізичне насильство – це протиправний умисний фізичний вплив на тіло іншої особи всупереч її волі, що завдає різну за ступенем тяжкості шкоду здоров'ю або життю, а також може обмежувати свободу пересування особи без порушення тілесної недоторканості.

А психічне насильство – це умисний вплив на психічну сферу організму людини. Воно може здійснюватись у формах погроз насильством (висловлення наміру заподіяти особі фізичну шкоду), образ, спрямованих на завдання потерпілому психічної травми з метою помсти або насильницького впливу на його волю, глумління, збиткування, знущання,

якщо воно не поєднане зі спричиненням фізичної шкоди [6, с. 8].

Таким чином, погроза застосування насильства під час вчинення засудженими злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань полягає у діях або висловлюваннях про наміри засудженого застосувати насильство до працівника адміністрації установи виконання покарань під час виконання ним службового обов'язку.

До речі, у чинному КК України поняття «насильство» вживається в статтях Особливої частини як конструктивна або кваліфікуюча ознака злочинів окремих видів (наприклад, у ч. 2 ст. 143, ч. 1 ст. 144, ст. 146, ч. 2 ст. 161, ст. 189, статтях 2581, 345, 346, 350, 377, 398, 405, 433). Проте, незважаючи на широке застосування поняття «насильство», у КК України законодавець не передбачив його у ст. 391 КК України. Хоча в інших статтях (392 та 393) КК України насильство є кваліфікуючою ознакою даних злочинів.

Потенційна можливість заподіяння шкоди здоров'ю працівника адміністрації установи виконання покарань. Проведені вітчизняними вченими дослідження щодо вчинення засудженими злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань показують, що ця ознака у більшості випадків створює можливість заподіяння шкоди здоров'ю працівника адміністрації установи виконання покарань.

Такої думки дотримується і 80% опитаних нами працівників оперативних підрозділів установ виконання покарань. Навіть більше, злісна непокора створює певні умови заподіяння шкоди здоров'ю працівника адміністрації установи виконання покарань та досягнення засудженим поставленої мети.

На жаль, нами в процесі дослідження не було встановлено в судовій практиці врахування при призначенні покарання згідно зі ст. 391 КК України як кваліфікуюча ознака заподіяння шкоди здоров'ю працівника адміністрації установи виконання покарань.

Ми поділяємо позицію М.С. Пузирьова про те, що кримінальної відповідальності уникають найбільш небезпечні категорії засуджених, на документування дій яких потрібно витратити значні зусилля та час. У цьому разі не тільки порушуються вимоги принципу справедливості відбування покарання (ст. 5 КВК України), але й доцільність дії кримінально-правових норм, коли вони просто перетворюються в репресію, а не є засобом відновлення соціальної справедливості – повернення об'єктів правової охорони у «статус-кво» (попереднє, звичне положення, яке вони мали до вчинення злочину) [7, с. 107].

Говорячи про способи насильства під час вчинення засудженими злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань, необхідно також звернути увагу на те, хто є представником адміністрації установи виконання покарань, і на сферу організації взаємовідносин між засудженими та адміністрацією установи.

Відповідно до чинного законодавства до числа представників адміністрації установи виконання покарань, злісна непокора вимогам яких утворює

склад злочину, передбачений ст. 391 КК України, належать: начальник установи виконання покарань; його заступники, а саме перший заступник, заступник начальника з соціально-виховної роботи, з виробництва та з інтендантського та комунально-побутового забезпечення; начальники відділень соціально-психологічної служби.

Водночас слід підтримати позицію вітчизняних вчених І.Г. Богатирьова та К.В. Бондаревої про те, що для віднесення посадових осіб установи виконання покарань до числа представників адміністрації необхідним критерієм є не лише приналежність особи до адміністрації, а й наділення такої особи правом на пред'явлення вимог до засуджених та правом на застосування заходів стягнення.

Окрім того, при кваліфікації дій засуджених за ст. 391 КК України, у частині віднесення працівників УВП до числа представників адміністрації, поіменовані вчені звертають увагу саме на документальне підтвердження належності того чи іншого працівника УВП до числа представників адміністрації [8, с. 247].

Це пов'язано з тим, що судова практика України в процесі дослідження всіх обставин кримінального провадження, на підтвердження того, що особа дійсно є представником адміністрації установи виконання покарань, вимагають наявності посадової інструкції, в якій закріплені функціональні обов'язки працівників УВП та наказ, відповідно до якого особа займає відповідну посаду та належить до представників адміністрації.

Згідно з дослідженнями вітчизняних вчених нерідко насильство вчиняється саме персоналом виправних колоній, особливо це проявляється відносно так званих злісних порушників встановленого порядку відбування покарання. Такі засуджені стають «жертвами» зловживань з боку чергового помічника начальника колонії, які поміщають їх у дисциплінарний ізолятор на 24 години у відсутності начальника установи виконання покарань, коли іншими заходами попередити грубе порушення неможливо [9, с. 116].

Водночас ні в кримінально-виконавчому законодавстві України, ні у відомчих нормативних актах Державної кримінально-виконавчої служби України, у тому числі щодо організації оперативно-розшукової діяльності, не дано тлумачення даного (та інших подібних вживаних на практиці, у постановках, наказах тощо) терміну «насильство», що породжує, на нашу думку, неоднозначну правозастосовну практику до порушників режиму, що і призводить до порушення прав засуджених.

Окрім цього, вказана та подібна діяльність персоналу установ виконання покарань дуже часто провокує засуджених до незаконних дій у відповідь, в тому числі і злочину, передбаченого ст. 391 КК України. Як встановлено в ході проведеного нами аналізу застосування ст. 391 КК України, серед причин насильства під час вчинення засудженими злісної непокори вимогам адміністрації слід назвати такі:

– прогалини у кримінально-виконавчому законодавстві України та відомчих актах Державної кримінально-виконавчої служби України, які не передбача-

ють способи насильства під час вчинення засудженими злісної непокори вимогам адміністрації і не орієнтують персонал на конструктивний діалог із засудженими, які відбувають покарання у виді позбавлення волі;

– незаконні дії адміністрації установи виконання покарань, її персоналу, які виражаються у встановленні позастатутних відносин із засудженими, доставки на об'єкти, що охороняються, та розповсюдженні серед останніх заборонених предметів, отримання персоналом хабарів, не передбачених законодавством винагород, подарунків тощо [10, с. 160];

– грубість, безтактність та елементарне невміння персоналу спілкуватися із засудженими;

– регулярні конфлікти між адміністрацією установи виконання покарань і засудженими, які виникають у більшості випадків у зв'язку з використанням персоналом командно-силових методів; навішування так званих «ярликів» на засуджених під час спілкування з ними; невміння діяти у складних психологічних ситуаціях з засудженими тощо [11, с. 120–121].

Висновок. На підставі вищевикладеного слід зазначити, що способи насильства під час вчинення злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань є резонансними, вони охоплюють не тільки злісну непокору, а і вчинення засудженими таких злочинів, як умисне нанесення ударів, побоїв та тілесних ушкоджень, що завдають як фізичної, так і психічної шкоди здоров'ю не тільки працівників адміністрації установи виконання покарань, а іншому персоналу місць несвободи.

Окрім того, злочин, передбачений ст. 391 КК України, може бути вчинений лише з прямим умислом, оскільки склад злочину є формальним, а тому виключається можливість його вчинення з непрямим умислом або з необережності. Також слід урахувати, що мотив та мета злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань не впливають на кваліфікацію злочину, однак їх точне встановлення важливе для індивідуалізації відповідальності і покарання особи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мірошніченко С.С. Система злочинів проти правосуддя потребує упорядкування. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 1 (14). С. 1–6.
2. Осадчий В.І., Плужнік О.І. Кримінально-правові заходи протидії проявам злочинних угруповань у місцях позбавлення волі. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2001. Вип. 3. С. 229–231.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Бондарева К.В. Злісна непокора вимогам адміністрації УВП: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 20 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
6. Давидович І. Насильство проти правоохоронців. *Юридичний вісник України*. 2007. № 7. С. 8–9.
7. Пузирьов М.С. Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі на певний строк в межах однієї колонії як форма диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* : збірник наукових праць. 2013. № 2 (53). С. 107–109.
8. Богатирьов І.Г., Бондарева К.В. Представник адміністрації установи виконання покарань як потерпілий від злочину, передбаченого статтею 391 КК України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 243–248.
9. Бондарева К.В. Пенітенціарні засади злісної непокори вимогам адміністрації виправної колонії Міністерства юстиції України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези Всеукр. наук.-практ. конф., (Хмельницький, 3 берез. 2017 р.). Хмельницький, 2017. С. 114–117.
10. Хохлаков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы. Москва : Юрид. лит., 1996. 224 с.
11. Богатирьов І.Г. Свиначев В.І. Проблеми конфліктів у середовищі засуджених. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. Київ, 1999. № 4. С. 117–121.